

ת ו ד ו ת
י הודי גרמניה
באת החדשה

ב

אמוציפציה
ואקולטורציה

-1780

1871

מרכז
זמן
שזר
לתולדות
ישראל

תולדות יהודי גרמניה בעת החדשה

כרך ב: אמנציפציה ואקולטורציה

1871-1780

פרויקט של מכון ליאו בק

תולדות יהודי גרמניה בעת החדשה

הוועדה המייעצת

יוסף חיים ירושלמי, יעקב כ"ץ ז"ל, ורנר א' מוסקה, יורגן קוקה, יהודה ריינהרץ,
ריינהרד רירופ, איסמר שורש, פריץ שטרן

מתאם

פרד גרובל ז"ל

כרך א

מסורת והשכלה

1780-1600

כרך ב

אמנציפציה ואקולטורציה

1871-1780

כרך ג

אינטגרציה תוך פולמוס

1918-1871

כרך ד

התחדשות וחורבן

1945-1918

תולדות יהודי גרמניה בעת החדשה

עורך: מיכאל מאיר
עורך מישנה: מיכאל ברנר

כרך ב
אמנציפציה ואקולטורציה
1871-1780

מאת
מיכאל ברנר • שטפי ירש־ונצל • מיכאל מאיר
תרגמה אירית סיון

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
ירושלים

Originally published in German under the title
Deutsch-Jüdische Geschichte in der Neuzeit
English translation: *German-Jewish History in Modern Times*
Edited by Michael A. Meyer
and Michael Brenner, assistant editor
Volume 2: Copyright © 1997 Leo Baeck Institute

המערכת המדעית

פרופ' ישעיהו גפני (י"ר), צבי יקותיאל, פרופ' ג'רמי כהן,
פרופ' רוברט ליברלס, ד"ר מנחם מור, פרופ' שמואל פיינר, פרופ' יוסף קפלן
מרכות המערכת: מעין אבינרי-רבוון

עריכה לשונית: ישראל רונן
התקין והביא לדפוס: יצחק כהן
מרכות הסדרה: טליה יקיר

© Copyright by The Zalman Shazar Center for Jewish History, Jerusalem

Printed in Israel, 2000

מסת"ב 965-227-147-0 ISBN

Catalogue No. 185-464 מספר קטלוגי

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תשס"א
אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני,
לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.
סדר ועימוד ממוחשב: מרכז זלמן שזר
לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית ('גרף חן') בע"מ
כולם בירושלים

תוכן העניינים

9

הקדמה מאת מיכאל ברנר

חלק ראשון

1847–1780

פרק ראשון: מעמד חוקי ואמנציפציה

מאת שטפי ירש־ונצל

15

15 1. תנאי 'החסות' והרפורמות בשלהי תקופת ההשכלה הכללית

22 2. ראשיתה של מדיניות הרפורמה בקיסרות הבסבורג

25 3. המדיניות באזורים הגרמניים הנתונים להשפעה צרפתית

31 4. הצו הפרוסי משנת 1812

33 5. בעקבות קונגרס וינה

42 6. פרעות ה'הפ־הפ'

44 7. הגבלות חוקיות

47 8. מאבקים בשנים שלפני מהפכת 1848

פרק שני: חילופי אוכלוסין ומבנה תעסוקתי

מאת שטפי ירש־ונצל

55

55 1. דמוגרפיה

64 2. פעילות כלכלית סביב שנת 1800

79 3. יוזמות כלכליות בין השנים 1815 ל־1848

פרק שלישי: הקהילות היהודיות במעבר

מאת מיכאל מאיר

92

92 1. ההתמדה במסורת

100 2. לחץ חיצוני ופילוג פנימי

- 105 3. צורות התארגנות חדשות של הקהילות היהודיות
- 110 4. התמורות בחינוך היהודי
- 117 5. הרפורמות הראשונות בדת

פרק רביעי: הבנה עצמית כיהודים
מאת מיכאל מאיר

- 126
- 127 1. היסטוריה
- 136 2. האידיאולוגיה הדתית
- 148 3. מהלכה למעשה

פרק חמישי: יהדות ונצרות
מאת מיכאל מאיר

- 163
- 164 1. הנצרות נגד היהדות
- 171 2. יהודים שהתנצרו
- 178 3. היהדות נגד הנצרות
- 184 4. בין יהודים לנוצרים

פרק שישי: להפוך לגרמני, להישאר יהודי
מאת מיכאל מאיר

- 192
- 192 1. הבעייתיות שברכישת התרבות הגרמנית
- 200 2. 'היהודי שאינו נמחה לעולם' – היינריך היינה
- 210 3. דמויות אחרות מעולם הספרות
- 222 4. סופרים בנושאים פוליטיים
- 232 5. אמנות ומוסיקה: אופנהיים ומאירבר

פרק שביעי: מנתין לאזרח
מאת מיכאל ברנר

- 241
- 241 1. נאמנות ופטריזטים
- 251 2. התעוררות המודעות הפוליטית
- 257 3. התקדמות ונסיגה בהתערות המקצועית והחברתית

חלק שני
1848–1871

	פרק שמיני: בין מהפכה לשוויון בפני החוק
269	מאת מיכאל ברנר
269	1. 1848: שנה של ניגודים
280	2. הצעד האחרון בדרך לאמנציפציה
284	3. התפתחויות דמוגרפיות
290	4. עלייה בסולם הכלכלי
296	5. התערות לא שלמה
	פרק תשיעי: הזהות היהודית בעשורים שלאחר שנת 1848
306	מאת מיכאל מאיר
306	1. המשך תהליך ההתערות
308	2. האורתודוקסיה והרפורמה
314	3. בתי כנסת ובתי מדרש לרבנים
319	4. התרבות העממית
322	5. מדעי היהדות
326	6. נוסטלגיה ומחשבות על תחייה לאומית
334	אחרית דבר מאת מיכאל מאיר
339	רשימת הקיצורים
341	סקירה ביבליוגרפית
369	לוח תאריכים
373	מקורות התמונות
375	מפתחות

הקדמה

דור ההשכלה סימן את המעבר של היהודים אל המודרנה. כבר בחוגי ההוגים של תנועת ההשכלה – יהודים ונוצרים כאחד – שהקיפו את משה מנדלסון ואת לסינג אפשר להבחין בסימניה הראשונים של תקופה חדשה, אולם השפעתם של חוגים אלה עדיין הייתה מוגבלת למיעוט קטן, והאפליה החוקית נותרה בעינה. שינוי כולל ניכר רק החל בשנות השמונים של המאה הי"ח. בעשור זה הוחל בכתיבה תאורטית ובצעדים מעשיים לשיפור מעמדם האזרחי של היהודים בפרוסיה ובאוסטריה; בסיומו התרחשה המהפכה הצרפתית, אשר עשתה את צרפת למדינה הראשונה באירופה שהעניקה אמנציפציה מלאה ליהודיה.

על פי בקשתו של משה מנדלסון כתב כריסטיאן וילהלם דוהם (Christian Wilhelm Dohm), היועץ הצבאי הפרוסי, בשנת 1781 את יצירתו המגמתית *Über die bürgerliche Verbesserung der Juden* ('על תיקונם האזרחי של היהודים'). באותה שנה נקט הקיסר יוחף השני צעדים משפטיים, אם כי זהירים, כדי ליישם שיפור מעין זה בחלקים של הקיסרות ההבסבורגית. אף-על-פי ששתי היוזמות, בברלין ובווינה, לא היו תלויות זו בזו, ללא ספק היה קשר ביניהן. באופן ברור נראו סימנים ראשונים שהעידו על קץ ההתבדלות של היהודים מסביבתם הנוצרית, בידול אשר חרף תחילת התפוררותן של הקהילות היהודיות האוטונומיות המשיך להתקיים בכל שאר שטחי החיים החברתיים. השאיפה הייתה, שהיהודים יחיו יחד עם האוכלוסייה הלא-יהודית, ולא במקביל לה. עם ביטול זכויות היתר של המעמדות וסלילת הדרך ליצירת חברה בורגנית חדשה, שוב לא יכלו היהודים להמשיך ולהתקיים כ'מדינה בתוך מדינה', טענה שהושמעה נגדם שוב ושוב. בסופו של דבר היה תהליך האמנציפציה בלתי נמנע, פחות בשל צרכיו המיוחדים של המיעוט היהודי ויותר בשל השינויים הנרחבים במדינה המודרנית המתפתחת, שהייתה בתהליך השתחררות מן הדפוסים הקורפורטיביים המסורתיים.

רק לאור ההתפתחויות שחלו בחברה כולה אפשר להסביר מדוע דווקא צרפת הייתה המדינה הראשונה באירופה שהעניקה שוויון כולל לתושביה היהודים – אף-על-פי שהיצירות הראשונות שנכתבו בנושא האמנציפציה ליהודים הופיעו במדינות גרמניה – תוך כדי נקיטת צעדים מעשיים ליישומם כבר בראשית שנות השמונים של המאה הי"ח. כשם שהמהפכה עצמה לא התרחשה במדינות גרמניה, כך לא התחוללה בהן אמנציפציה מהפכנית של היהודים. במדינות אלה הושגה האמנציפציה בתהליך ממושך, שארך מאה

שנה כמעט והצלחתו הייתה תלויה בנכונותם של היהודים לתנך את עצמם מחדש. תהליך זה היה קשור במידה רבה בתחומים אחרים של מדיניות רפורמה, ובהם רפורמה אגררית, ובהתפוררות ההדרגתית של דפוסים ארגוניים מימי הביניים, דוגמת שיטת הגילדות.

המחיר שנאלצו היהודים לשלם עבור האמנציפציה היה ויתור על כל המאפיינים היהודיים שנתפסו כלאומיים. ואולם דבר זה לא הביא להיעלמות הזהות היהודית, אלא להגדרתה מחדש כאמונה דתית, בדומה לאמונות הנוצריות. הדבר התבטא בקבלת השפה הגרמנית והתרבות הגרמנית, בשאיפה להגדלת ה'פרודוקטיביות' של היהודים באמצעות חלוקה מחדש של משלחי היד ובמודרניזציה של דפוסי הביטוי של הדת היהודית. מודרניזציה דתית זו התבטאה לא רק בצמיחתה של תנועת הרפורמה, אלא גם בצמיחת שני דפוסי ביטוי נוספים ליהדות המודרנית במאה ה"ט: היהדות הקונסרבטיבית (הפוזיטיבית-היסטורית) והנאו-אורתודוקסיה.

המחקרים האחרונים אינם חולקים על ההתפתחויות החשובות הללו, אולם מגמה רווחת במחקר נוטה להעניק משקל רב יותר להיבטים של ההמשכיות. עד לאמצע המאה ה"ט התגוררו מרבית יהודי גרמניה בכפרים ובערים קטנות, שם חשו בשינויים האידאולוגיים והחברתיים פחות משחשו אחיהם בערים הגדולות. אמנם בעשורים שלאחר מות משה מנדלסון חלה התקדמות כלשהי בכיוון שוויון כלפי התוק, ואף-על-פי-כן נשארה האמנציפציה הכוללת משאלת לב שלא התגשמה במשך כל התקופה. גם המונחים שבעזרתם מגדירים המחקרים ההיסטוריים החדשים את ההתפתחויות הללו מעניקים ליהדות גרמניה דמות חדשה. לדוגמה, במונח 'אסימילציה' (התבוללות), שהיה שגור בפי ההיסטוריונים לגבי תקופה זו, נעשה היום שימוש זהיר. אם מוקד הדיון הוא הגדרה מחדש של היהדות ולא נטישתה, משתמשים במונח אקולטורציה (תירבות), סיגול התרבות הגרמנית), מונח שהוראתו אידאולוגית פחות, והוא מתאים יותר לרובה של יהדות גרמניה. אין מונח זה רומז כי היהודים התמזגו באופן מוחלט בחברה הגרמנית, אלא הוא מצביע על ניסיונם להיות חלק מן הסביבה היהודית והגרמנית כאחד. האמנציפציה וה'אקולטורציה' היו שתי סוגיות בסיסיות שקבעו את מהלך תולדותיהם של יהודי גרמניה בין השנים 1780 ל-1871.

הפריצה החשובה ביותר בתקופה זו ניכרה בשנת 1848, פחות בשל השינויים שחלו בפועל, ויותר בשל הציפיות שהתלו לאירועים המהפכניים. ניצחון הליברליזם הגרמני היה עשוי להביא עמו ליברליזציה של המדיניות כלפי היהודים; הצלחת האספה הלאומית בכנסיית סנט פאול הייתה עשויה להתבטא בשוויון כולל לאזרחים היהודים. ואולם עם כישלון המהפכה נסתם הגולל על תקוותיהם של יהודי גרמניה. ואף-על-פי-כן, בשנת 1848 החלה פריצה אמיתית קדימה. לראשונה הופיעו מדינאים יהודים ברמת המדינה המקומית והכלל-ארצית, ומקצתם זכו בפרסום חסר תקדים. מבחינה שלילית

העלו אירועי המהפיכה אל פני השטח את מה שכבר התגלה בפרעות ה'הפ'הפ' של שנת 1819: שקיימת התנגדות ציבורית רחבה להעניק שוויון זכויות למיעוט היהודי, ושהתנגדות זו עלולה להתבטא בעתות משבר במעשי אלימות.

אף שחלק מיהודי גרמניה ראו בגילויי דחייה בוטים אלה סיבה לפקפק באפשרות להתערות מוחלטת בחברה, הרי שלטה בכיפה תחושה כללית של אופטימיות. גישה זו ניזונה לא רק מן ההשתלבות ההולכת וגדלה בחברה, אלא גם מן השוויון בפני החוק, שהוענק לבסוף לאחר מאבק ממושך בשנות השישים של המאה הי"ט, תחילה במדינות בודדות ולאחר מכן, בשנת 1869, בברית הצפון-גרמנית שקמה לראשונה.

לא הייתה תקופה ששינתה את החברה הגרמנית והיהודית כמו תשעת העשורים שבין שנת 1780 ל-1870. ההצלחה הכלכלית, השוויון המתרחב בפני החוק והעלייה בסולם החברתי סימנו לרוב המשפחות היהודיות את יציאתן מהעולם הפיאודלי וכניסתן לחברה הבורגנית המתהווה.

חלק ראשון

1847–1780

בארבעת הכרכים של **תולדות יהודי גרמניה בעת החדשה** מציג צוות חוקרים מהשורה הראשונה דיוקן חי של ההיסטוריה היהודית בארצות דוברות־גרמנית במשך כארבע מאות שנה. במסגרת סקירה היסטורית מקיפה של הקיום היהודי במרכז אירופה מהמאה השבע־עשרה ועד השואה, נחקר המארג השלם של עבר מרתק זה. הסדרה עוסקת במגוון רחב של נושאים: חיי דת ותרבות, דמוגרפיה, פוליטיקה, חוק ומעמד חברתי־כלכלי, יחסים בין יהודים ללא יהודים ומקומם של היהודים בהקשר הרחב של ההיסטוריה האירופית. בכל כרך מאמר ביבליוגרפי המפנה את הקוראים אל הספרות המשנית החשובה ביותר, לוח כרונולוגי הכולל את הנושאים העיקריים שנדונו וסדרה של מפות ואיורים.

אמנציפציה ואקולטורציה: 1780–1871, הכרך השני בסדרה, מתמקד בתקופה של תמורה יסודית: פוליטית, כלכלית וחברתית, ששינתה לתמיד את פני יהדות גרמניה. כרך שני זה של **תולדות יהודי גרמניה בעת החדשה**, שבו מחקר קפדני ונגיש לקהל הרחב, הוא מקור חיוני להבנת התהליך המורכב שעלי־דו נעשו היהודים חלק אינטגרלי של העולם המודרני.

תולדות יהודי גרמניה בעת החדשה, המקיף את המחקר העדכני ביותר בנושא, הוא הישג בעל ערך עבור היסטוריונים ומחנכים, ומקור הכרחי לכל קורא השואף להבין את המורשה המיוחדת במינה של העם היהודי במרכז אירופה. הסדרה היא פרויקט של מכון ליאו בק, שנוסד ב-1955 בירושלים, לונדון וניו־יורק, לשם קידום חקר היהודים בארצות דוברות גרמנית.

מיכאל ברנר הוא פרופסור להיסטוריה ותרבות יהודית באוניברסיטה של מינכן.

שטפי ירשונצל היא פרופסור להיסטוריה באוניברסיטה הטכנית של ברלין.

מיכאל א' מאיר הוא פרופסור בקתדרה ע"ש Adolph S. Ochs בהיברו יוניון קולג' בסינסינטי, והנשיא הבינלאומי של מכון ליאו בק.

על העטיפה: מוריץ אופנהיים, שובו של חייל מתנדב ממלחמת השחרור למשפחתו שומרת המסורת, שמן על קנבס, 1833. באדיבות המוזיאון היהודי, ניו־יורק. עיצוב העטיפה: גדעון דן

דאנאקוד 185-464